

ГЛАСНИК ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
HERALD OF THE GEOGRAPHIC SOCIETY OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

ГОДИНА 2001.
YEAR 2001.

Свеска 6
Volume 6

UDK:
173.1

Душан Дрљача*
Ирена Медар*

ПУТЕВИ ПРЕВАЗИЛАЖЕЊА ГРУПНЕ
ЗАТВОРЕНОСТИ: ЕТНИЧКИ/НАЦИОНАЛНО
МЈЕШОВИТИ БРАКОВИ

Извод: У овом раду се говори о етнички/национално мјешовитим браковима као једном од видова превазилажења групне затворености.

Кључне ријечи: хомогени бракови, етнички/национално мјешовити бракови, етнохетерогамија, транскултурацијски елементи.

Abstract: In this work we talk about ethnically/nationally mixed marriages which are one of the ways of overcoming group isolation.

Key words: homogeneous marriages, ethnically/nationally mixed marriages, ethno-heterogamy, transculturation elements.

Етнички/национално мјешовити бракови (у даљем тексту: етнохетерогамија) један су од видова превазилажења групне затворености. Теренска проучавања национално мјешовитих бракова, откривају исто тако, путеве међусобног прожимања два или више етника и на основу брачних веза.

Појава транскултурацијских елемената на датом терену у близкој је вези са етнохетерогамијом. Примјера ради, транскултурацијске појаве у посавском дијелу Републике Српске садрже елементе сјеверноевропске (Њемци, Холанђани), алпске (Италијани из Тирола), карпатскогалицијске (Пољаци, Украјинци, Чеси, Моравци), панонске (Мађари) и балканске (јужнословенски народи) културе, обликоване претежно од краја 19. и до половине 20. вијека.

1.

Што се тиче досад регистроване појавности етнички/национално мјешовитих бракова на нашим просторима, од помоћи за убудуће могу бити нека предходна запажања. То се, прије свега, односи на непотпуност, па и непоузданост глобалних статистичких података. Ти подаци, са свим врлинама и манама,

*Др Душан Дрљача, Етнографски институт, САНУ, Београд
Ирена Медар, асистент, Природно-математички факултет, Бања Лука. Рад примљен 25.03.2002.

само су путоказ за прибављање оних прецизнијих у локалним срединама према којима, такође, не смијемо гајити илузију о апсолутној тачности.

Половином шездесетих година 20. вијека, укидањем административне обавезе да се у матична акта уноси подatak о националној припадности супружника, преостала је једина могућност да "препознавање" таквих бракова у малим срединама врши истраживач, уз помоћ обавијештеног локалног казивача, што наравно усложњава сама истраживања.

Сличне тешкоће се јављају и приликом утврђивања бројности етнички хетерогених бракова на датом терену. И ту се, у самом теренском испитивању треба клонити произвољног уопштавања. На примјер, број регистрованих етнички/национално мјешовитих бракова у једној средини уопште не мора да значи да ти супружници и живе на датом терену, или су се супружници убрзо по вјенчању одселили (под притиском средине!), што је веома честа појава, или су само – с обзиром на поријекло једног од партнера дошли у његов завичај да ту склопе брак. Етнички хетерогени бракови, који од самог склањаја живе и дјелују у завичајној средини, чине – по правилу – незнатај проценат ту склопљених мјешовитих бракова. С поменутом малобројношћу на домаћилном терену у вези је и недовољно снажан утицај таквих породица на прихватање транскултурацијских елемената, на свеукупне етничке процесе и међуетничке односе у таквој средини.

Једна врста етнички/национално мјешовитих бракова функционише, ипак, на скоро сваком испитиваном подручју. Постоје већ деценијама, а у свом завичају проводе ограничено вријеме, једном или давапут годишње. То су бракови оних који "привремено" бораве у иностранству и дјелују у завичајној средини као својеврсни модел превазилажења етничке/националне учаурености. Административне службе располажу најчешће евидентијом о броју таквих бракова, рјеђе о карактеру мјешовитих брачних веза својих грађана у другим земљама.

2.

Сљедећа наша запажања се односе на неједнаку заступљеност етно-хетерогамије у руралним и урбаним срединама, на посебност брачне провенцијенције у етнички/национално мјешовитим браковима, неједнако учешће полова, повољна и неповољна времена за етнохетерогамију, засићеност поједињих типова мјешовитих бракова у ратним временима, заступљеност припадника већинског народа у етнохетерогамији, слободи избора етнички различитог партнера и препрекама у том избору, презименима и именима у мјешовитим браковима.

Етнички мјешовитих бракова је неупоредиво више у градовима, што је и разумљиво, него у селима мада у том погледу има изузетака кад су упитању рурална насеља с националним мањинама. Већа градска заступљеност хетерогамије посебно је изражена у српско-муслиманским сердинама (нпр. у Рашкој области, у Републици Српској) где су муслимани, процентуално узвеши, претежно градско становништво.

Брачна провенцијенција етничке хетерогамије веома је прецизно одређена, јер прати не само миграциону кретања на релацији село-град, већ и нека стална исељавања од прије неколико деценија. Партиер друге национал-

ности, која је веома присутна у завичају, проналази се – по правилу – у другој, удаљенијој средини.

Неједнак је у етничкој хетерогамији учешће половца. У склапању етнички мјешовитих бракова предњаче мушкирци с обзиром на њихову физичку и друштвену покретљивост (рад ван мјеста становаша, служење војног рока, привремени боравак у иностранству), који доводе невјесте из других средина, на што значајно утиче и појава "мањка удавача" које одлазе из завичаја на школовање и најчешће се удају у градовима. На посебној су цијени етнички различите дјевојке из досељеничких (алохтоних) породица за често престареље партнere у сатриначким (аутохтоним) породицама.

У погледу склапања етнички мјешовитих бракова постоје године и деценије учсталости и исти такви периоди затишја, па чак и изостанка етнохетерогамије. Занимљиво је и питање колективног (регионалног, локалног, породичног) опредељења за етнохетерогамију као и "моде" на одређени вид етнички/национално мјешовитог брака. Изузев разлога неуједначености тзв. брачног узраста, непољовних међуетничких односа након ратних сукоба, затим жеље да се брак склопи с припадником "побједничког" народа, и политичка заоштравања могу бити узрок изостајања етнички/национално мјешовитих бракова (на примјер, српско-албанских, муслиманско-српских и др.).

Познато је из прошlostи на нашим просторима да у ратним приликама постоје мање или више заштићени типови етнички/национално мјешовитих бракова, што је најчешће условљено политичком оријентацијом већинског/доминантног становништва према матичној нацији супружника.

Заступљеност припадника већинског народа у брачној хетерогамији проучаваног региона није увијек најтипичнија одлика, поготово ако ту средину насељавају релативно новији досељеници из европских земаља, као што је то случај са неким колонизационим подручјима Републике Српске. Остављајући по страни могуће и понекад изражене асимилационе притиске различите врсте и пасиван утицај многонационалне средине од значаја за слободан избор инородног партнера могу бити и многи разлози: јединство вјере или религијска сродност (римокатолици-грекокатолици, грекокатолици-православни), исти претходни завичај за секундарне мигранте (Буковина, Галиција) језичка сродност (русински-украјински, словачки-пољски), веома релевантна за земљораднике припадност типу традицијске културе (нпр. карпатске: Чеси-Словаци, Украјинци-Пољаци) и сл. резултати наших етнолошких проучавања у неколико средина у Југославији и иностранству показују да је за тај избор већег значаја била близост традицијске културе - поготово у руралним заједницама, од на примјер, истости вјере.

Уз поменуте факторе привлачности, поменимо само неке чиниоце одбијања, који се испољавају у заосталијим срединама и нису увијек етничке природе. То су: различит однос према брачном узрасту невјесте (убичајен женски сениорат или малољеност супружника), специфичан став према домазетству, имовинско-правним односима, разводима и др.

У склопљеним етнички/национално мјешовитим браковима није небитан однос супружника према породичном имену и личном имену дјече. Задржавање дјевојачког презимена невјесте у браку, а посебно етнички хетерогеном, својеврstan је показатељ друштвене еманципације, већ и (транспарентно) истицање сопственог етничког поријекла. Правна могућност да

женик узме невјестино презиме, још увијек се не користи на нашим просторима. Ту је, затим, и однос према избору имена дјеце из етнички хетерогамних бракова. Имена се бирају из регистра личних имена припадника властите групе (нпр. очеве етничке заједнице – што је чешћи случај), посредних или страних имена – све то уз обавезну и изражену подјелу на различита права мушки и женске дјеце.

3.

Теренска проучавања узрока и посљедица етнички/национално мјешовитих бракова требало би да обавезно имају два вида: Етничку хетерогамију супружника поријеклом из хомогених бракова и Етничку хетерогамију супружника поријеклом из мјешовитих бракова, јер се процеси у ове две категорије знатно разликују, ако ни по чему другом оно по динамици промјена.

За суптилнији приступ браковима разнојезичних партнера требало би да истраживач, осим познавања одлика различитих традицијских култура којима партнери припадају, влада бар у основним цртама језиком једног и другог партнера. Свођење цјелокупне проблематике култура у контакту на само један језик, поједностављује резултате истраживања до неприхватљивих уопштавања.

Испитивање брачних партнера и њихових потомака изузетно је сложен и длеикатан посао, јер понекад и преко сваке мјере, задире у приватност. Стога се истраживања неријетко продужавају, понекад им недостаје дијахронна димензија и често су непријатна колико за испитанike толико и за испитиваче.

Не треба посебно истицати да су солидна проучавања етнохетерогамије и финансијски веома захтјевна и не би их требало почињати недовољним и несигурним средствима.

4.

Савремена проучавања етнохетерогамије у Републици Српској морају поћи од резултата Пописа становништва 1991. године - по насељеним мјестима и од доступних и релевантних локалних извора за прецизно одабране пунктове. Апроксимативно утврђени број склопљених етнички/мјешовитих бракова био би, тако, полазна основа за трагање за подацима: колико је тих породица послије 1992. године преостало на датом терену, у непромијењеном брачном стању, колико се бракова развело (разлози!), а колико се одселило и на коју страну; колико се послије Дејтонског споразума вратило и који су нови трендови у етнохетерогамији.

У најсведенијем избору пунккова, Републику Српску могло би представљати 5 пунккова (4+1), и то: Бања Лука, Пријавор, Бијељина, Требиње и Брчко као контролни пункт. Бања Лука се предлаже као етнички најшароликији град Републике Српске; Пријавор као мултиетнички центар досељавања разних народности крајем 19. вијека; Бијељина за проучавање српско-муслиманских мјешовитих бракова; Требиње треба да представља Српску Херцеговину. Српско Сарајево изостаје као могући пункт због територијалних помјерања и изузетно измијењене етничке структуре. О неким одликама

етничке хетерогамије данас у Бањој Луци и етнички/национално мјешовитим браковима све до пред крај прошлог вијека у Прњавору биће у овом излгању нешто више ријечи.

Општину Бања Лука у периоду 1948-1991. године карактерише изразита етничка хетерогеност, која се огледа у великом броју националности. У овом својеврсном етничком шаренилу српска националност доминира кроз цијели историјско развојни пут насељавања овог простора. У посљедњих десет година у националној структури становништва општине Бања Лука још доминантније је изражено учешће српског становништва. То је посљедица ратних разарања и присилних миграција српског становништва које је бежало са несрпских територија које су до јуче биле њихов завичај спашавајући се од сигурне смрти и тражећи уточиште на подручју општина у Републици Српској. Међутим, право стање ствари ће се имати када се изврши први посљератни попис који је требао бити проведен почетком 2001. године али је његову имплементацију спријечила Међународна заједница.

Ако се узме у обзир изразита етничка хетерогеност овог простора за претпоставити је да је на овом подручју био и одређен проценат мјешовитих бракова. Под појмом "мјешовити брак" подразумијевамо брак склопљен између супружника који су различите етничке или вјерске припадности. Значајно је напоменути да се овим проблемом до данашњих дана нико није бавио и да до података о структури склопљених бракова на подручју општине Бања Лука није могуће доћи у Заводу за статистику Републике Српске нити у било којој другој Владиној или невладиној организацији. Једини извор података су Матичне књиге вјенчаних које се у Матичном уреду воде за сваку календарску годину. Због временске ограниченошти одлучили смо се да методом случајног избора одаберемо Матичне књиге вјенчаних из три године и то једну из периода прије грађанског рата на овим просторима (1988. година), једну из ратних година (1993. година) и једну из периода послије грађанског рата (2000. година). У сљедећој табели дати су резултати овог истраживања.

Табела 3. Број мјешовитих бракова склопљених 1988, 1993. и 2000. године у општини Бања Лука

	1988		1993		2000	
	број	%	број	%	број	5
Мјешовити брак између држављана Републике Српске	165	16,4	45	5,2	49	5,5
Мјешовити брак са једним страним држављанином	7	0,69	13	1,5	97	10,9
Укупан број мјешовитих бракова	172	17,1	58	6,7	156	17,6
Укупан број склопљених бракова	1005	100	859	100	885	100

У Матичне књиге вјенчаних из 2000. године уведене су рубрике у којима се супружници изјашњавају о националној и вјерској припадности, тако да су подаци из 2000. године прецизни. Што се тиче података из 1988. и 1993. године они се базирају на субјективној процењени истраживача. Националну и вјерску

припадност одређивали смо према имену и презимену супружника, именима родитеља и донекле према мјесту рођења.

Анализом података добијених из Матичних књига вјенчаних и из разгово-ра са госпођом Видом Гуслов која ради као матичар у Матичном уреду Бање Луке преко 30 година дошли смо до сљедећих закључака:

– У периоду прије грађанског рата око 20% од укупног броја склопљених бракова отпада на мјешовите бракове. Углавном су то били бракови склопљени између Срба и муслимана, те Хрвата и муслимана. Тек око 1% чинили су бракови у којима један супружник није био држављанин Републике Српске

– У ратном периоду је проценат склопљених мјешовитих бракова опао на 7-8% годишње. И даље су то, углавном били бракови између Срба и муслимана, те Хрвата и муслимана. Проценат бракова склопљених са страним држављанима је незнатно порастао

– У посљератном периоду проценат склопљених мјешовитих бракова је опет порастао на близу 20%. Ипак, у овом периоду тек око 5% бракова је склопљено између држављана Републике Српске различитих националности или вјериоповјести, док је проценат бракова склопљених са страним држављанима порастао на око 10%. Овај пораст бракова са страним држављанима има да узрок. Први је повећан број странаца, који су у оквиру "мировне мисије" дошли у Републику Српску. Многи држављани Републике Српске су се усљед ратних збивања иселили у иностранство и тамо склопили брак са држављанима тих земаља што је у великој мјери узроковало пораст броја мјешовитих бракова.

Немогуће је у овом раду не споменути судбину мјешовитих бракова које је грађански рат затекао на простору Републике Српске. Бракови у којима је супруг српске националности су у већини случајева наставили да живе у Републици Српској. Потпуно је другачија ситуација са браковима у којима је мушкарац био несрпске националности. Због неодазивања у Војску Републике Српске, ови мушкарци су углавном остајали без посла, што је опет узроковало њихово исељавање из Републике Српске. Најчешће су одлазиле комплетне породице. У не тако малом броју одлазили су сами мушкарци, а жене и дјеца су остајале да би сачували имовину. По завршетку грађанског рата дио мушкарца се вратио, док је дио остао да живи у "новој домовини", најчешће са "новом женом".

Страни досељеници у Прњавор и околину, крајем 19. вијека, основали су – према захтјевима тадашњих аустро-угарских власти – етнички и вјерски "чисте" колоније. То је био само један од разлога што до Другог свјетског рата није било, на примјер, мјешовитих бракова евангелистичких Њемаца са другим народима. При kraју колонизације, дозвољено је формирање мјешовитих колонија, па је пољско-украјинска хетерогамија, започета у Галицији, још више узnapредovala у Босни. Након Другог свјетског рата из Босне су се одселили сви Њемци и Мађари и скоро сви Пољаци, па су изостале претпоставке или су сведене на најмању могућу мјеру, за етнохетерогамију те врсте. Међутим, према нашим истраживањима из седамдесетих година 20. вијека, Италијани су се највише и у знатном броју мијешали са Србима, Чеси и Моравци међусобно и у високом проценту са преосталим Пољацима, Украјинци са малобројним Пољацима и Србима. Према попису становништва из

1991. године у Прњавору и околним селима живјело је 46894 становника, од којих 83% на селу. Око 10% становника Прњавора и околине било је сврстано у пописну категорију "Остали" и "Југословени" (2711 и 1718). У оквиру те двије категорије могао се, без сумње, открити највећи број (неколико стотина или чак више од хиљаду) људи у етнички/национално мјешовитим браковима.

Једни на територији Републике Српске дистрикт Брчко био би, с обзиром на своје специфичности, контролни пункт. Према резултатима Пописа становништва из 1991. године у етнички мјешовитој општини било је апсолутно "чистих", једнонационалних насеља (Чосета, Чанде – муслимани, Крбете – Срби, Ланишта – Хрвати), што је јединствен случај за мултиетничке средине у Босни и Херцеговини. Сада је Брчко са окolinom територија на коју се, релативно масовно и убрзано, уз помоћ међународне заједнице, враћају изbjеглице разних народности. Склапање етнички/национално хетерогених бракова или њихов изостанак у садашње вријеме био би наговјештај позитивних или негативних рјешења за будући заједнички живот.

5.

Задржали смо се само на неким елементима појавности у проучавању етнохетерогамије, уз напомену да је упитању само уводна димензија предстојећих мултидисциплинарних испитивања.

Своје погледе на будућа испитивања етнички/национално мјешовитих бракова имали смо прилику да упоредимо са приступом који су на конференцији: "Мјешовити бракови као мост за мултикултуралност у Југоисточној Европи", у организацији Европског центра за мир и развој (марта 2002. године у Београду) изнијели представници скоро свих земаља (изостала Хрватска) нашег региона.

Испоставило се да у већини ових земаља располажу веома прецизним подацима, посљедњих редовних пописа, поготово кад је ријеч о религијској припадносити супружника. Неке државе су једнонационалне са 5-8% етнички/национално различитог становништва чиме је сужен простор за склапање мјешовитих бракова (Албанија, Грчка, Словенија), а неке су у погледу хетерогамије много затвореније (Бугарска 1,78%). Неки истраживачи су проблем поједностављивали сводећи га намеђурелигијску размјену партнера, што је само један вид нашег проучавања.

Изосало је подробније разматрање питања испитивања мјешовитих бракова у традиционално стабилним (аутохтоним) заједницама и мигрантским (алохтоним) заједницама, односно, прецизније одређивање приступа браковима Рома са представницима других етника у датој средини. Нека проучавања имају ту олакшицу јер су подручја етничког/националног мјешања распоређена углавном у приградничном појасу с једне и друге стране границе, тако да могу да се формирају двострани (билатерални) истраживачки тимови и тако добије заокруженија слика.

С обзиром да проучавања мјешовитих бракова у Југоисточној Европи треба да трају четири године од почетка финансирања пројекта, биће довољно времена за даљу разраду методологије, а затим и за усклађивање нашег приступа истраживању.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

1. Вуковић, А. (1988): **Мешовити српско-енглески бракови у Лондону.** Етнолошке свеске, број IX, Београд-Нови Пазар.
2. Дрљача, Д. (1971): **Национално мјешовити бракови сремских Русина** Традиционална култура југословенских Русина, Нови Сад.
3. Дрљача, Д. (1981): **Етнолошка грађа о становништву Брзе Паланке у посљедњих сто година.** Зборник радова Етнографског института САНУ, књига 11, Београд.
4. Дрљача, Д. (1983): **Матичне књиге као извор за проучавање етничких процеса.** Гледишта, број 1-2, Београд.
5. Дрљача, Д. (1984): **Учесничко посматрање као вид проучавања брака и породице у граду.** Етнолошке свеске, број V, Београд.
6. Дрљача, Д. (1987): **Значај етнолошких стационарних и поновљених проучавања једног насеља.** Етнолошке свеске, број VIII, Београд-Крушевача.
7. Дрљача, Д. (1990): **Национално мјешовити бракови Срба у околини Будимпеште.** Сеоба Срба некад и сад, Београд.
8. Петровић, Р. (2002): **Чиниоци демографских промена српског становништва у Хрватској.** Научни скуп САНУ: Избјеглице из Хрватске, Београд.
9. Прелић, М. (1997): **Српско-мађарски бракови у Будимпешти и околини.** Етнографски институт САНУ Посебно издање: Етнички и етно-културни контакти у панонско-карпатском басену, Београд.
10. Радовановић, М. (1971): **Неке промене у традиционалном склапању брака код бачких Русина.** Традиционална култура југословенских Русина, Нови Сад.

Dušan Drljača, Irena Medar

THE WAYS OF OVERCOMING GROUP ISOLATION: ETHNICALLY/NATIONALLY MIXED MARRIAGES

SUMMARY

Ethnically/nationally mixed marriages are one of the ways of overcoming group isolation. The field studies of nationally mixed marriages also reveal the ways of mutual pervasion of two or more ethnic groups through matrimonial bonds.

Insofar as the hitherto registered incidence of ethnically/nationally mixed marriages in our territories is concerned, some earlier observations can be of help in future research. This refers, above all, to the fact that global statistical data are incomplete or even unreliable. Similar problems are also faced in determining the incidence of ethnically mixed marriages in a given area. For example, the number of registered ethnically/nationally mixed marriages in an environment does not have to imply that those married couples live in that area at all. They might have moved away soon after their marriage, which happens most often, or might have only come to marry there, because it is the place of origin of one of the spouses.

Our observations refer to an unequal incidence of ethnoheterogamy in rural and urban areas, the peculiarity of marital provenience in ethnically/nationally mixed marriages, unequal share of genders, favourable and unfavourable times for ethnoheterogamy, protection of certain types of mixed marriages in times of war, the incidence of members of the dominant ethnic group in ethnoheterogamy, freedom to choose an ethnically different spouse and the obstacles to making such a choice, surnames and personal names in mixed marriages.

The field studies of the causes and effects of ethnically/nationally mixed marriages should consider the following two forms of ethnic heterogamy; ethnic heterogamy of the spouses descending from homogeneous marriages and ethnic heterogamy of the spouses descending from heterogeneous marriages, because the data on these two categories differ considerably, at least in the dynamics of change.

The contemporary studies of ethnoheterogamy in the Republic of Srpska must be based on the data from the 1991 Census - by settlement, as well as on the available local sources for the carefully selected locations. Thus, the approximate number of ethnically/nationally mixed marriages would be a starting point in search of the following data: how many of such families remained in a given area after 1992 and in the same marital status, how many of them returned after the signing of the Dayton Accords and how the new trends in ethnoheterogamy look like. If a minimum number of the above mentioned locations is to be selected, the Republic of Srpska could be represented by 5 of them (4+1) i. e. Banja Luka, Prijedor, Bijeljina, Trebinje and Brčko as a control.